

*Walter A. Friedman: American Business History.
A Very Short Introduction.*

Oxford University Press, New York, 2020. 155 oldal.

A *Very Short Introduction* az Oxford University Press érdekes vállalkozása. A kiadó honlapja szerint a sorozat tömör és eredeti bevezetést kíván nyújtani különböző témákban. Célja nem az, hogy definíciókat tartalmazó tankönyveket jelentessen meg, hanem hogy „éles és provokatív, de mindig kiegyensúlyozott” módon tárgyaljon egy adott témát. A szerzők, a téma iránti lelkesedéssel kombinálva a tényeket, elemzéseket és új gondolatokat, könnyen olvasható műveket szeretnének írni.¹ A sorozat 1995-ben indult, és már a 704. kötetnél tart. Természetesen sok történelmi témájú könyv is található közöttük: a kiadó honlapja szerint 169 kötet (24%) tartozik ide.²

Walter A. Friedman – a Harvard Business School tanára, a Business History Initiatives igazgatója, egyben a *Business History Review* társfőszerkesztője – arra vállalkozott, hogy 155 oldalon összefoglalja az amerikai vállalkozások történetét. Friedman szerkesztője volt egy 2014-es szöveggyűjteménynek,³ foglalkozott a modern cégek megszületésével,⁴ az ügynöki értékesítés témájával⁵ és a gazdasági előrejelzések kezdeteivel is.⁶ Jelenleg a nagy amerikai vállalatok 1920–1980 közötti történetén dolgozik.⁷

A könyv a bevezető után időrendi sorrendben, kilenc fejezetben tárgyalja az amerikai vállalatok történetét. A bevezető már címében (*A business civilization*) jelzi a szerző álláspontját: a brit Észak-Amerikában, majd az Egyesült Államokban kiépülő társadalomban az üzletnek és az üzletembereknek sajátos és jelentősebb szerepük volt, mint másutt. Ezt alátámasztandó idézi James Truslow Adams 1929-es művét: „Európától eltérően, az üzletember [...] a nemzet vezető erejének szerepében találta magát, és szinte egyedül kontrollálta annak gazdasági, társadalmi, szellemi, vallási és politikai életét. Amennyire tudom, ez egyedülálló a történelemben.” (3)⁸ Bár az utolsó mondatnál nyilván lehet vitatkozni – például hivatkozva az itáliai városállamokra –, de ez a vélemény kétségtelenül mélyen gyökerezik az amerikai közgondolkodásban, elég csak a Coolidge elnöknek tulajdonított és aztán Reagan és Trump által is használt frázisra gondolni: „The business of America is Business.” Bár Coolidge nem pontosan ezt mondta, hanem

¹ A sorozat honlapja: <https://global.oup.com/academic/content/series/v/very-short-introductions-vsi/?cc=us&lang=en&> – utolsó letöltés: 2021. október 10.

² Érdekesképpen: térségünkből csak Oroszország/Szovjetunió és a Habsburg Birodalom története szerepel külön kötetekben.

³ Friedman–Jones (eds) 2014.

⁴ Friedman–Jones (eds) 2012.

⁵ Friedman 2004.

⁶ Friedman 2013.

⁷ <https://www.hbs.edu/faculty/Pages/profile.aspx?facId=7945> – utolsó letöltés: 2021. október 9.

⁸ Adams 1929.

csak azt: „The chief business of the American people is business”,⁹ a köztudatban mégis a kiterjesztő értelmű rövid változat maradt meg.

A bevezetésben a szerző az amerikai üzleti élet sikerességét négy tényezőre vezeti vissza: a növekedést támogató (gazdaság)politika, a demokratikus vállalkozói szellem, a vállalati menedzsmentek támogató viszonya az innovációhoz és a méretnöveléshez, valamint a pénzügyi rendszer, ezen belül a befektetési bankok és a kockázati tőke pozitív szerepe. E tényezők komoly gazdasági növekedést eredményeztek: 1783-ban az USA még csak marginális gazdasági szereplő volt, 1913-ra viszont a világ legnagyobb ipari és mezőgazdasági termelője lett. Érdekes, hogy a bevándorlásból eredő, kezdetben olcsó és nagy mennyiségű, a későbbiekben pedig jól képzett munkaerő-kínálatot Friedman nem tekinti lényeges faktornak.

Az első fejezet (*Kereskedelem és birodalom*) a kezdetekkel foglalkozik, a függetlenség eléréséig. A brit észak-amerikai gyarmati rendszer kiépítése jelentősen eltért akár a délebbi spanyol, akár az északabbra (és részben nyugatabbra) fekvő francia területekétől. A spanyol gyarmatokon a bányászat szerepe dominált, és a gazdaság a bennszülöttek intenzív elnyomására, kizsákmányolására épült. A franciák elsősorban a szőrmekereskedelemben voltak érdekeltek, ezért rászorultak a bennszülöttek segítségére. Bár a britek is foglalkoztak szőrme-kereskedelemmel, az ő területeiken a mezőgazdaságnak volt a legnagyobb szerepe: a gyarmatosok 80%-a önellátó farmer volt. A mezőgazdaságon kívüli gazdasági életet a nagy kereskedőházak dominálták, amelyek sok mindennel foglalkoztak a szeszgyártástól a biztosításig. Az üzlet iránti érdeklődést jól mutatja, hogy a függetlenségi háborút megelőző időszak éles politikai vitái közepette is az egyik legnépszerűbb kiadványnak Benjamin Franklin *The way to wealth* című munkája számított, ahonnan például a „time is money” mondás származik.

A gyarmatok létrehozása vállalati formában történt, az egyes régiókra királyi privilégiumokkal rendelkező részvénytársaságok alakultak, amelyek közül a Hudson Bay Company (1670) ma is létezik.¹⁰ A gyarmatok az anyaországtól nagymértékben függetlenül működtek, amit az „üdvös elhanyagolás” (*salutary neglect*) politikája jellemezte egészen az 1760-as évekig, amikor a hétéves háborúban megnövekedett államadósságot a brit kormányzat (kis részben) a gyarmatokról akarta finanszírozni. A következmények ismertek.

A kötet második fejezete az új nemzet első 40 évével foglalkozik. A szövetségi állam ebben az időszakban egyrészt védővámrendszerrel segítette az ipar kiépülését, másrészt tiltották az államok közötti vámokat. A nagy távolságok miatt különösen fontos tényező volt az utak és a csatornák kiépítése és a gőzhajózás megindítása. A korábban sok mindennel foglalkozó kereskedők helyett egyre több specializált kereskedelmi vállalat alakult. Ebben az időszakban nőttek nagyra az

⁹ Calvin Coolidge beszéde az American Society of Newspaper Editors 1925. július 7-i ülésén. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/address-the-american-society-newspaper-editors-washington-dc> – utolsó letöltés: 2021. október 9.

¹⁰ A vállalat ma holdingként működik, a leányvállalatok elsősorban a kereskedelemben és az ingatlanüzletben aktívak. <https://www.hbc.com> – utolsó letöltés: 2021. október 9.

első nagy üzleti famíliák: például Johann Jacob Astor családja, aki hangszerárúsítással kezdte, majd szőrmekereskedelemmel folytatta, hogy aztán banki, biztosítási üzlettel és ingatlantulajdonnal bővítsé a portfóliót. Birodalma viszont csak 13 évvel élte túl az alapítót.

A harmadik fejezet az 1820–1850 közötti időszakot tárgyalja. Ez a déli és északi gazdaság eltérő fejlődésének korszaka. Délen rabszolgatartásra berendezkedett intenzív gyapottermelés folyt, északon viszont teret hódított az ipar. Elősorban vízi- és állati erőre támaszkodó üzemek fejlődtek a textiliparban, az óra- és fegyvergyártásban. Az utóbbi először állami tulajdonú cégek kezében volt, Samuel Colt magántulajdonú gyára csak az 1840-es években kezdte el gyártani a legendás pisztolyokat.

A következő, 1850–1880 közötti időszak legfontosabb eseménye a vasútépítés. A támogató állami beavatkozás itt is jelentős hatással járt: 129 millió acre (522 ezer km²) földet adtak a vasúttársaságoknak. A vasúti beruházások körüli panamák és visszaélések a magyar moziközönség számára is ismerősek lehetnek a *Volt egyszer egy vadnyugat* című filmből. Ekkor kezdődött Cornelius Vanderbilt karrierje, akinek cége egy időben az Egyesült Államok teljes befektetett tőkéjének egytizedét birtokolta. Témánk szempontjából viszont fontosabb, hogy a modern vállalatirányítási módszerek a vasúti cégekben kezdtek kialakulni. A New York and Erie Railroad egyik vezetőjének ötlete volt az első organigram és az első fejlett jelentési (*reporting*) rendszer (44, 47).

Ezt követően, 1880 és 1910 között az Egyesült Államok a robbanásszerű fejlődés időszakába ért. A professzionális, tulajdonnal alapvetően nem rendelkező menedzserréteg egyre nagyobb szerepet töltött be a (nagy)vállalatok irányításában. Az 1896–1899 között született új törvények (56)¹¹ nyomán a részvénytársasági forma vált uralkodóvá. Az akkori tulajdonosi körben – amelynek tagjait a korban néha udvariasan az ipar kapitányainak, de leginkább rablóbáróknak neveztek – máig ismert nevek tűntek fel: Rockefeller, Carnegie, Mellon, J. P. Morgan. Az általuk irányított nagy cégek vertikális integrációkat építettek ki. Megnövekedett hatalmuk ellensúlyozását célozta az ún. progresszív időszakban¹² alkalmazni kezdett, de még az 1890-es években keletkezett trösztellenes törvény. A törvény leghíresebb érvényesítése volt, hogy a Standard Oilt 34 független vállalatra darabolták fel – a cég eredetileg a második legnagyobb vállalatcsoportot alkotta az országban, s utódai – például az Exxon vagy a Chevron – ma is óriásvállalatok. Nem véletlenül éppen a Standard Oil vált fontossá, hiszen ekkoriban lett az olaj egyre jelentősebb energiaforrás, amely kiváltotta a vízenergiát, és immár a bálnaolajra sem volt szükség. Ez az autóipar születésének a korszaka is.

Az I. világháború időszakára az Egyesült Államok a világ vezető gazdasági hatalmává emelkedett, amit a világháború tovább erősített. Az 1910–1930 közötti

¹¹ New Jersey 1896; Delaware 1899.

¹² A progresszív korszak a (Theodore) Roosevelt-, a Taft- és az első Wilson-adminisztrációk időszaka (1901–1916). A progresszív mozgalom válaszokat keresett az iparosodás, az urbanizáció, a bevándorlás és a korrupt politikai rendszer problémáira.

időszakot tekinti át a hatodik fejezet, amikor tért hódított az elektromosság, és megjelentek a belsőégésű motorok meg a telefon. Ezt nevezi néhány történész második ipari forradalomnak (67). A jólét növekedésével az innovációk egyre inkább a fogyasztási cikkek – az autó, a háztartási cikkek vagy a rádió – irányába tolódtak el, amelyek értékesítésére megszülettek az ügynökhálózatok. Az ügynökök házról házra járva értékesítettek, mint az Avon elődjének, a California Perfum Co.-nak az emberei – amely cég már ekkor is női munkaerőt alkalmazott –, vagy az első komoly afroamerikai vállalkozás, a North Carolina Life Insurance Co.-éi, amely 5–10 cent/hét díjért (ma kb. 450–900Ft) árult temetkezési biztosításokat.¹³ A vállalatirányításban tovább nőtt a menedzsment szerepe, ide tartozni immár különálló karrierutat jelentett. Nem véletlenül tűntek fel ekkoriban az irodai munkát segítő első találmányok is: Remington írógépe, Borroughs számológépe és a stencilgép. 1908-ban megalakult a Harvard Business School, és megjelentek az első nagy hatású üzleti folyóiratok: *Forbes*, *System*, *Business Week*. A fejezet jó néhány amerikai nagyvállalat történetét is ismerteti.

Az 1929-es válság és az azt követő New Deal, majd a II. világháború alapvető változásokat hozott gazdaság és állam viszonyában. A szerző ezt *mixed economy*-ként írja le. Az állam nemcsak megrendelőként lépett fel (infrastruktúra-fejlesztés, hadiipar), hanem sokkal komolyabb szabályozásokat is bevezetett, elsősorban a pénzügyi szektorban. Ekkor született a Securities and Exchange Commission (SEC) vagy a Glass–Steagall-törvény, amely megtiltotta, hogy befektetési és kereskedelmi banki tevékenységet egyszerre folytasson egy cég. A fejezet hiányosságának érezhetjük, hogy a szerző nem reflektál arra, hogyan hatott a „vegyes gazdaság” (*mixed economy*) megszületése a bevezetőben említett sikertényezőkre, vagy konkrétan a vállalatok működésére. A II. világháború időszakában különösen nagy volt az „átjárás” a nagyvállalatok vezetése és az állami gazdaságirányítás között. Vajon az állami bürokrácia gondolkodás- és működésmódja befolyásolta erősebben a nagyvállalatok vezetését vagy fordítva? Az amerikai gazdaság lenyűgöző háborús teljesítménye mindenesetre nem lett volna lehetséges ezen együttműködés nélkül.

Az 1945–1980 közötti évek az amerikai üzleti élet aranykorát jelentették. A gazdasági növekedés 1946–1973 között évi 3,8% volt, amiben nagy szerepet játszottak a hidegháborús évek katonai megrendelése. Eisenhower elnök 1961-es búcsúbeszédében már figyelmeztetett a katonai-ipari komplexum növekvő befolyására.¹⁴ A katonai és nem katonai célú kutatásokra a nagyvállalatok egyre komplexebb tudományos-kutatási részlegeket hoztak létre. Sem a szerző nem említi, sem – amennyire tudom – a köztudatba nem ment át, hogy az elnök két

¹³ A biztosító ma is létezik, bár éppen csődvédelem alatt áll.

¹⁴ „...we must guard against the acquisition of unwarranted influence, whether sought or unsought, by the military–industrial complex.” <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=90&page=transcript> – utolsó letöltés: 2021. október 10.

veszélyt emlegetett, s a második éppen a tudományos-technológiai elit ellenőrzetlen befolyása a politikára.¹⁵

A kor menedzsmentje a homogenitást, a konformitást és a vállalat iránti lojalitást értékelte. Bár hivatalosan meritokrácia volt, de ez nem vonatkozott a nőkre és az afroamerikai munkavállalókra. A vezetés – különösen a felső szintje – egyégesen WASP (*white, anglo-saxon, protestant*) volt. Ennek a kultúrának a példaként idézi fel a szerző a United Airlines csak férfiaknak fenntartott „Chicago Executive” járatait.¹⁶ A polgárjogi mozgalom és az Employment Opportunity Commission¹⁷ ért ugyan el eredményeket, de az első női nagyvállalati vezérigazgatót, Carly Fiorinat (Hewlett-Packard) csak 1999-ben nevezték ki. Az S&P 500¹⁸ cégeknek jelenleg is csak elenyésző arányban van női vezetőjük. Mindeközben – nem kis részben a McKinsey tanácsadó cég tevékenységének következtében – az amerikai vállalatirányítási modell Európában is teret hódított.

A könyv utolsó előtti fejezete az 1980–2020 közötti folyamatokkal foglalkozik. A korszak elején még a hetvenes évek olajválságának hatása érződött. A Carter-, majd a Reagan-kormányzat erőteljes deregulációba fogott, részben Milton Friedman szabadpiaci kapitalizmust propagáló nézetei alapján. A részvények egyre nagyobb hányada került a nyugdíj- és befektetési alapok (és így közvetlenül a háztartások) kezébe, ami megbontotta az addigi egyensúlyt a részvényesek, az igazgatóságok és a menedzsment között a részvényesek javára. A kibontakozó elektronikai forradalom, a Szilícium-völgy új vállalkozásai ugyanakkor változást hoztak a vállalatirányítási és a menedzsment-attitűdben is. A legnagyobb internetes cégek kerültek a piaci kapitalizáció alapján a nagyvállalati listák élére, mert ők tudnak legjobban élni az ügyfelek személyes adataikhoz való hozzáféréssel, ami persze komoly adatvédelmi kérdéseket vet fel. Egyesek szerint ez a jelenség elvezet a megfigyelő kapitalizmushoz (*surveillance capitalism*).

Az utolsó fejezet (*Konklúziók: Fenntarthatóság*) azzal foglalkozik, hogy az Egyesült Államokban kialakult üzleti modell fenntartható-e. Ez a modell a szerző szerint nem a szerves fejlődés, de nem is a véletlen eredménye: erősen befolyásolta az USA demokratikus hagyománya és a nem gyakori, de célzott politikai beavatkozás. Fontos tényezőnek tartja még, hogy az Egyesült Államokban (és itt egy *Economist*-cikkre hivatkozik) nincs stigmatizáló hatása az üzleti bukásnak

¹⁵ „...we must also be alert to the equal and opposite danger that public policy could itself become the captive of a scientific-technological elite.” <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=90&page=transcript> – utolsó letöltés: 2021. október 10.

¹⁶ <https://viewfromthewing.com/united-airlines-men-only-executive-service> – utolsó letöltés: 2021. október 10.

¹⁷ A mai nevén U.S. Equal Employment Opportunity Commissiont az 1964-es polgárjogi törvény hozta létre, mint önálló szövetségi ügynökséget. Célja a diszkriminációval kapcsolatos ügyek vizsgálata. Minden 15 főnél többet foglalkoztató vállalat, a szakszervezetek és a munkaközvetítők is hatáskörébe tartoznak. <https://www.eeoc.gov/overview> – utolsó letöltés: 2021. október 10.

¹⁸ A Standard&Poor's által kiszámított és publikált index, amely az amerikai tőzsdéken bevezetett 500 legnagyobb vállalat piaci értékkel súlyozott átlagos árfolyamát mutatja.

(ellentétben például Németországgal és Japánnal), ami jelentősen növeli a kísérletező kedvet. Az innováció ugyanakkor olyan gyors, hogy a szabályozás lemaradt mögötte, közben pedig a nemzetközi politika is változik, a globalizáció visszaszorulóban van. Mindez növeli a gazdasági bizonytalanságot, növekednek az egyenlőtlenségek, ami pedig fokozza a politikai-társadalmi feszültségeket.

Befejezésként a szerző felteszi a kérdést, hogy az Egyesült Államok nem egy 19. század végéhez hasonló helyzetben van-e, amikor gazdag üzleti „titánok” óriási politikai és társadalmi hatalomra tettek szert, miközben az ipari munkások rossz körülmények között, hosszú munkaidőben dolgoztak. Ha a válasz igen, vajon hamarosan új progresszív időszak következik-e. Sikerül-e a jövőben is fenntartani a demokratikus kapitalizmust, a vállalkozói szellemet és innovációt támogató környezetet?

A könyvet végigolvasva két komolyabb hiányérzetünk lehet. Egyrészt a szerző – mint már említettük – nem reflektál arra, hogy a New Deal időszakát követő új, vegyes gazdaság mennyiben változtatta meg azokat a tényezőket – a növekedést támogató (gazdaság)politika, a demokratikus vállalkozói szellem, a vállalati menedzsmentek támogató viszonya az innovációhoz és a méretnöveléshez, valamint a pénzügyi rendszer –, amelyek az amerikai gazdaság sikereihez vezettek a szabadverseny időszakban. Másrészt a könyv fókuszában (különösen 1850 után) a nagyvállalati szektor áll, ugyanakkor az amerikai gazdaság nem csak a nagy cégek világa. A United States Census Bureau 2017-es adatai¹⁹ alapján az USA-ban 7,9 millió vállalkozás 129 millió főt foglalkoztat, tehát a vállalkozások átlaglétszáma 16 fő. A vállalkozások 83%-a kevesebb mint 500 munkavállalóval működik, és ezek a cégek foglalkoztatják az alkalmazottak majd felét. Érdekes lenne tudni, hogy a könyvben leírt változások hogyan hatottak rájuk.

A mű – vállaltan – nem szakértőknek készült összefoglalása a témának. Azoknak, akik nem rendelkeznek mélyebb ismeretekkel az Egyesült Államok gazdaság- és vállalkozástörténetéről, jó kiindulópontul szolgálhat. Ezt segíti az is, hogy a közvetlenül hivatkozott mintegy 30 művön kívül további kb. 100 könyvet, cikket ajánl az olvasók figyelmébe.

Horváth Gyula

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Adams, James Truslow 1929: *Our Business Civilization, Some Aspects of American Culture*. Albert and Charles Boni, New York.
- Eisenhower, Dwight D. 1961: *Farewell Adress to the Nation*. <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=90&page=transcript> – utolsó letöltés: 2021. október 10.

¹⁹ <https://www.census.gov/data/tables/time-series/econ/susb/susb-historical.html> – utolsó letöltés: 2021. október 10.

-
- Friedman, Walter A. 2004: *Birth of a Salesman: The Transformation of Selling in America*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
- Friedman, Walter A. 2013: *Fortune Tellers: The Story of America's First Economic Forecasters*. Princeton University Press, NJ.
- Friedman, Walter A. – Jones, Geoffrey (eds) 2012: *The Rise of the Modern Firm*. Edward Elgar Publishing, Northampton, MA.
- Friedman, Walter A. – Jones, Geoffrey (eds) 2014: *Business History*. Edward Elgar Publishing, Northampton, MA.